

ԲԱՉՄԱՎԷՊ

Թ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 6 .

1851

ՄԱՐՏԻ 15 .

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Որչա՞ր հարդի՞նք այնչա՞ր էրծիք :

ԼԻՒՐՈՂԱՅԻ այս տարիներուս մէջ եղած խռովութիւններուն վրայ այլ և այլ ժամանակ խօսք ըլլալով, քանի մը բարեսիրտ հետաքրքիր անձանցմէ լսեր ենք այս հարցմունքը՝ թէ եւրոպացիք այսչափ իմաստութեան ետեւէ ըլլալով, այսչափ տեսակ գիտութիւններ, ուսմունքներ, արուեստներ ծաղկեցուցեր են մշերնին, բայց ինչուան հիմայ ինչպէս չեն կրցած ձեռք ձգել ամենէն աւելի մարդկութեան հարկաւոր եղած բանը . այսինքն խաղաղութիւնը չեն կրցած թագաւորեցընելու մշերնին . արդեօք չեն մտածած աս բանիս վրայ : Ի՞յս հարցմանս պատասխանը կարծեմ որ անհաճոյ բան պիտի չըլլայ շատերուն . կը յուսամ որ օգտակար ալ ըլլայ . անոր համար պատասխանը տալը հար-

կաւոր սեպեցինք : Լիւրոպայի իմաստունները շատ մտածեր են, շատ հրնարքներու ալ ձեռք զարկեր են այս բանիս համար, բայց չեն յաջողած : Ի՞նչաւանդ թէ խաղաղութեան ճար ընելու ջանքով աւելի խռովութեան շատ նսլուն պատճառ եղեր են . վասն զի ուրիշ փորձերէն 'ի զատ՝ շատերն ալ կարծելով որ աշխարհքիս մէջ խռովութեան պատճառն է մարդկան այլ և այլ աստիճանի և զանազան վիճակի մէջ գտնուիլը, սկսեր են բնականի դէմ ճամբաներ մտածել՝ ջանալ որ ամէն մարդ հաւասար մէկ տեսակ վիճակի մէջ ըլլան : Ի՞յս բանս անկարելի ըլլալով, կը տեսնենք թէ քանի որ աս բանիս ետեւէն սկսան ըլլալ մարդիկ, այնչափ աւելի խռովութիւնն ալ շատցաւ :

Եւրոպացւոց խելքին վրայ սքանչացող մարդ մը յիրաւի կը զարմանայ՝ թէ ինչ պէս այնպիսի ճարտար, հնարագէտ, խելացի մարդիկ այսպիսի անխելք բանի վրայ կ'ուզեն միաբանիլ. բայց երբոր խելքով մտածենք, ամենեւին զարմանալու բան չենք գտներ։ Ասան զի Մատուած նիւթական արարածները մարդուն իշխանութեան տակը ձգեց՝ որ ուզածին պէս 'ի գործ ածէ. անոր համար որչափ որ մարդս աւելի մտածէ անոնց վրայ, այնչափ աւելի կ'իմանայ անոնց բնութիւնը, և կրնայ աւելի դիւրին ճամբով զանոնք իրեն պէտքին գործածել։ Ինոր համար մարդուս ճարտարութիւնը և իմաստութիւնը կ'երեւնայ երբոր նիւթական արարածներուն բնութիւնը քննէ, ու հնարագիտութիւնը զանոնք գործածելու միտքը զբաղեցնէ։ Բայց մարդս պէտք է որ իր չափը գիտնայ, ու իր իշխանութենէն դուրս եղած բանի չի խառնուի։ Բանաւոր արարածներուն կառավարութիւնը Մատուած իրեն պահէր է. մարդուս խելքը այս բանիս խառնուելուն պէս պէտք է որ սխալի. անոր համար կը տեսնենք որ շատ ճարտար և խելացի մարդիկներ անհաւատ կ'ըլլան, ատեցող կ'երեւան ճշմարտութեան. վասն զի իրենց խելքին վստահանալով, կ'ուզեն որ բանաւոր արարածներուն կառավարութեանն ալ խառնուին, և չի կրնալով՝ կը մոլորին։ Եւ կից յայտնի է որ մարդկային իմաստութեամբ խաղաղութեան ճամբայ չի գտնուիր։ Եւ Եւրոպային իմաստունները քանի որ այս զանազանութիւնը չընելով կ'ուզեն ամէն բանի մէջ իմաստուն երեւնալ, միշտ իրենք կը սխալին, և իմաստութեան անունն ալ իրենց սեպհականաժ ըլլալուն, ուրիշ ազգերուն ալ գայթակղելու և սխալելու պատճառ կ'ըլլան։ Վիմացէն պարոնը տես ինչ առարկութիւն կ'ընէ. իմ խօսքովս զիս պիտի բռնէ։ — (Թէ որ խաղաղութիւն ըլլալու ճարը Մատուած ձեռքն է, ուրեմն ինչո՞ւ չի ցուցնենք մեզի այս ճամբան, որ պարտապ տեղը մարդիկ իրենք իրենց բնատուր կ'ելլեն ու

աւելի կը մոլորին։ —) Ինչ կարծես, պարոն, միթէ Մատուած մարդիկը կառավարելու մէջ բան մը պակաս կը թողնու, բայց Մատուած ահանջ դնող ո՞վ է։ Մարդիկ նիւթական արարածներուն վրայ խելքերնուն ճարտարութիւնը բանեցնելու ատեն՝ այնպիսի հպարտութիւն մը կը ստանան, որ կարծեն թէ Մատուած իմաստութիւնը իրենցմէ աւելի բան մը չունի. ուստի իրենց իմաստութեամբ կ'ուզեն որ Մատուած նախախնամութիւնն ալ կարգի դնեն։ Եւ կից ելած է այն խօսքը թէ գիտութիւն սորվողներուն շատը անհաւատ կ'ըլլան. որովհետեւ չեն սորվիր թէ որ բանը Մատուած իր իմաստութեանը պահէր է, և որ բանը մարդկանց իմաստութեանը յանձնէր է։ Բայց մենք գիտնալով շատակ իմաստութեան ճամբան, անոր հետեւելով սորվինք և սորվեցնենք։ Եւ յսկնք՝ նիւթական արարածներուն վրայ գործածենք մեր ամէն իմաստութիւննիս, ճարտարութիւննիս, անկէ առաջ չանցնինք. իսկ բանաւորաց և Մատուած նախախնամութեան գործողը վրայ երբ ուզենք տեղեկանալ, գիտնանք որ խելք բանեցնելով չենք կրնար գտնել, այլ պէտք է որ Մատուած յայտնածին հնազանդինք՝ որ կատարեալ իմաստուն ըլլանք։ Հոս ուրիշ առարկութիւն մ'ալ դիմացնիս կ'ելլէ։ — (Թէ որ մարդկանց կառավարութեան միայն Մատուած կը խառնուի, ինչո՞ւ հապաթող կու տայ որ մարդիկ խռովութեան մէջ մնան։ —) Իրաւ մարդս Մատուած կառավարութեան տակն է, բայց Մատուած զմարդն ազատ ստեղծեր է, և ինչ որ մարդուս կարեւոր է սորվեցուցեր է. որ եթէ մարդ իր ազատ կամօք Մատուած դրած ճամբան երթայ, խաղաղութիւն ալ կը գտնէ, և ամէն աղէկութիւն ալ կը վայելէ, և իր վախճանին ալ կը հասնի. բայց մարդիկ ազատ ենք ըսելով, Մատուած դրած կարգաւորութեանը չեն հնազանդիր, անոր համար ալ խռովութեան և ամէն չարեաց կը մատնուին։ Փորձով հասկըցնելու համար հիմայ քննենք աս հանդի-

պած խռովութիւններուն պատճառները :

Այս ըսածներնէս յայտնի է թէ խռովութեան մի միայն պատճառն է մարդուն չի հնազանդիլը Աստուծոյ կարգաւորութեանը : (1) Կէպէտ մարդիկ Աստուծոյ կարգաւորութեանը չի հնազանդելով մտքերնին խռովել չէ , բայց որովհետեւ Աստուծոյ կարգաւորութիւնը մէկ դի դրած կ'ուզեն իրենց խելքովը դարձնել ամէն բան , անոր համար ամէն մէկը իր խելքով մարդկութիւնը կարգի դնելու ջանալու ատեն , խելքերը իրարու դէմ կ'ելլեն , և այսպէս կը սկսին խռովիլ և այսպէս մարդիկ այլ և այլ տեսակ կը բաժնուին . որով կը ճրջմարտի այն կարծիքը՝ թէ մարդկանց մէջի խռովութեան պատճառն է իրենց շատ տեսակ ըլլալնին . բայց այս մարդկանց տեսակները , ինչպէս որ խօսքիս ընթացքէն յայտնի կ'երևնայ , մարդկանց այլ և այլ աստիճանի ըլլալը և զանազան կենաց վիճակ ունենալը չէ , այլ մտքի դատման բաժանմունքն է . որովհետեւ զԱստուած ընդհանուր կառավարնին մէկ դի թողուցած , ամէնքը իրենց մտքով կ'ուզեն մարդկութիւնը կառավարել . նոր նոր խելքեր բանեցընել , մտքերնուն ճարտարութիւնը ցուցնել , և ամենէն շնորհակալութիւն և գովեստ լսել : Այս այս աշխարհիս իմաստունները որչափ որ կը յաջողին նիւթական արարածներուն վրայ խելքերնին բանեցընելու ատեն , այնչափ աւելի կը սխալին , և փոխանակ օգտի չափեաց պատճառ կ'ըլլան բանաւոր արարածներուն կառավարութեան խառնուելու ատեննին . և ուրիշ կողմանէ իմաստուն երևնալով , աս բանիս մէջ խենթերու գլուխը կ'անցնին , և խենթանոցը կասկածելու արժանի յիմարական գործքերու մէջ իրենք զիրենք ընկած կը գտնեն :

Այսպէս ահա իմացուեցաւ որ աշխարհիս իմաստութիւնը մարդուս հոգոյն կառավարութեանը չի կրնար հասնիլ , անոր համար ալ խռովութիւնը վերցընելու մարդկային խելքով ճար չի կրնար ընել : Բայց որպէս զի խօսա-

կցութիւններնուս վախճանը պարսպ չըլլայ , որովհետեւ եւրոպացոց աշխարհի իմաստուններուն յիմարական փափաքն է ամէն մարդիկ մէկ տեսակի վերածել , անոր շիտակ ճամբան հոս քիչ մը մտածենք . գուցէ շատերն ալ չէ 'նէ' ումանք օգտուին :

Այս բանիս մէջ յաջողելու համար նախ մտածենք թէ մարդիկ քանի տեսակ բաժնուած են այսպիսի կարծիքներով . ասոր վրայ շատ երկար մտածելու ալ պէտք չունինք . մեր ազգը շատոնց ճանցեր է այս տպստամբ կարծեաց քանի տեսակ ըլլալը , և բաժանման փնասակարութիւնը . և այս կարծեաց բաժանմանէ առաջ եկած չարեաց ալ չի կրնալով առջևը առնուլ , տեսակները միացընել , գրեթէ յուսահատած , սրտի ցաւով կանչեր է . Որչափ մարդիկ , այնչափ կարծիք . և այս առած եղեր է ազգերնուս մէջ ամենուն բերանը . վէճ կ'ընեն կը հակառակին իրարու , և երբ որ չեն կրնար միաբանիլ՝ ամէն մէկը իր խելքին հաւանած ըլլալով , վէճը դադրեցընելու մի միայն դարման այս առածը գտեր են , Որչափ մարդիկ , այնչափ կարծիք , կը կանչեն ու կ'առնեն կը քալեն : Յիրաւի շիտակ խօսք . ահա մարդկանց տեսակին թիւը կատարեալ . բայց քիչ մը մարդուն մտքին սարսափ և յուսահատութիւն կը բերէ . Որչափ մարդիկ , այնչափ կարծիք . ուրեմն որչափ մարդիկ , այնչափ տեսակ մարդ : Այս ինչ խելքէ դուրս բան . ամենեւին մէկ ազգ կենդանի չի կայ որ մարդուս պէս շատ տեսակ ունենայ . մենք մտքերնիս դրեր էինք՝ թէ այլ և այլ ազգ անբաններուն մէջ զանազան տեսակներ կը գտնուին , այլ և այլ պատճառներով շատցած , բայց մարդս մէկ տեսակ է՝ ամէնն ալ մէկ մարդէ մը առաջ եկած ըլլալով . հիմայ կը լսենք և խղճովիս ալ կը վկայենք թէ մարդուս թիւը որչափ է , տեսակն ալ այնչափ է . ինչպէս ուրեմն կարելի է խաղաղութիւն ըլլալ այսչափ անթիւ տեսակ մարդկանց մէջ : Հիմայ մէյմը համրեցէք թէ այս տանս մէջ քանի հոգի էք , և գիտցէք որ այս

տանա մէջ այնչափ տեսակ մարդ կը բնակի . այս քաղաքիս մէջ մեր ազգէն քանի հոգի կայ , ուրեմն աս քաղաքիս մէջ այնչափ տեսակ ազգային բնակիչ կայ : Սովորաբար ինչ և իցէ բանի մէջէն խառնակութիւնը վերցընելու համար տեսակները զատելու է իրարմէ , ու ամէն մէկ տեսակը առանձին շարելու է : Մի կից կը հետևի որ՝ մարդկանց մէջէն խռովութիւնը վերցընելու համար ամէնքն ալ իրարմէ զատելու է . այս բանս ինչպէս կրնայ 'ի գործ դրուիլ . այս անկարելի է . ուրեմն մարդուս մէջ ալ խաղաղութիւն ըլլալն անկարելի է : Բայց մենք գիտենք 'ի բնական օրինաց՝ որ մարդս ընկերական է , ուրեմն մարդս միշտ խռովութեան մէջ ապրելու համար եղած է , վասն զի իրենք ընկերական , և կարծիքնին իրարմէ զանազան . ուստի մէկ կողմանէ հարկադրուած են մէկ տեղ կենալու , և ուրիշ կողմանէ ալ զանազան կարծեօք իրարու դէմ պէտք է որ խօսին , յայտնի է որ խռովութիւնը մէջերնէն պակաս պիտի չըլլայ : Յիրաւի այդպէս է եթէ մարդկային իմաստութեամբ ուղենք զանոնք կառավարել . որովհետեւ անբան կենդանեաց պէս բնութեան ետեւէն ելլելով հարկ կը սեպեն , խելք բանեցընելով բնութեան յաղթել չեն ուզեր . ասանկ նիւթական սկզբունքով մէկ տեղ կեցողները խռովութիւնը այն աստիճանի կը հասցընեն որ իրար փարատելը իրաւունք կը սեպեն : Ուրեմն բանը աղէկ հասկընալու համար արմատէն պէտք է քննենք . մարդուս ընկերական ըլլալն ինչէն յայտնի է . 'ի բնական օրինաց , բնութեան կարօտութենէն , որ Մտուած զմարդիկ իրարու կարօտ ստեղծեր է : Եւ մարդկանց կարծեօք իրարմէ բաժնուելնին ինչէն առաջ կու գայ . ոչ 'ի բնական օրինաց և ոչ ալ Մտուածոյ կարգաւորութենէն . այլ մարդուն ինքզինքը և իր վախճանը չի ճանչնալէն . անոր համար կը տեսնենք որ ամէն մարդիկ ընկերութեան կարօտ են , բայց ամէն մարդիկ խռոված չեն . կան մարդիկ որ մէկ տեղ սիրով կրնան

կենալ : Ուրեմն Մտուած որ զմարդը ընկերական ստեղծեր է , յայտնի է որ խաղաղասիրութիւնն ալ անոր սրտին մէջ տպաւորեր է . այս բանս անկից ալ յայտնի է որ խռոված մարդիկ ալ խաղաղութիւն բընտրուելու հետ են : Ուրեմն Մտուածոյ կարգաւորութեանը մարդիկ հնազանդեմունտ պէս՝ մարդուս տեսակներն ալ կը ջնջուին , կարծեաց զանազանութիւններն ալ կը վերցուին :

Ինչուան հիմայ ըսածներէս յայտնի եղաւ՝ որ մարդուս իր չափը և վախճանը չի ճանչնալն է պատճառ ամէն տեսակ խռովութեան . վասն զի աշխարհքս մէկ զարդարուն սենեակ մըն է , տանու տէրը՝ որ այս սենեակը զարդարեր է՝ Մտուած է . մենք աշխարհքիս բնակիչքը աղքատ , կարօտ մարդիկներ ենք . Մտուած զմեզ հագուեցուցեր , զարդարեր հոգեկան և մարմնական կատարելութիւններով ու հրաւիրեր է զմեզ այս սենեկիս մէջ , հոս բնակելու համար քիչ մը ատեն ընկերութեամբ : Մ.ս սենեկիս մէջ տանտէրը հայելի մըն ալ դրեր է՝ որ ամէն մարդ իր ինչպէս զարդարուած ըլլալը տեսնէ ու իր բարերարը օրհնէ : Մ.ս հայելին մեղմօքի կարողութիւնն է , որով մեր կատարելութիւնները կը ճանչնանք ու մենք մեղի կը սկսինք հաւնելու , ու կը գոհանանք զՄտուածոյ որ այսպիսի կատարելութիւններով զմեզ զարդարել է : Սենեակը շատ զարդարուն , անանկ որ մէջի մանող հիւրերը ալ դուրս ելլել չեն ուզեր . հագուստնին զարդարանքնին ալ շատ գեղեցիկ , անանկ ոչ իրենք իրենց գեղեցկութեանը վրայ կը զարմանան ու չափէ դուրս կը հաւնին քանի որ հայելին կը նային . այս ինքն քանի որ մոքով մեր հոգւոյն կատարելութիւններուն վրայ կը մտածենք . ինչուան հոս ըստ կարգի է . պէտք էր որ այսպիսի փառաւոր սենեկի մէջ այսպիսի զարդարուած հիւրեր ամէնքը մէկ տեղ ուրախանային , ու ամէնքը մէկ բերան զտանուտէրն օրհնէին : Բայ տես դու մարդկանց անմտութիւնը փոխանակ մէկ տեղ ուրախանալու , սուս

տիկ խռովութիւն շփոթութիւն մը հա-
ներ են սենեկին մէջ խելքէ մաքէ չան-
ցած ծաղրական պատճառաւ մը . ամէն
մէկը կ'ուզէ որ հայելոյն մէջ իրենք
միայն երևնան . հայելին նայելով իրենք
իրենց այնչափ կը հաւնին , որ չեն ու-
զեր թէ ուրիշն ալ ինքզինքը հայելոյն
մէջ տեսնէ ու ինքն իրեն հաւնի . այլ
ամէն մէկը առանձին կ'ուզէ որ ուրիշ-
ները զինքը միայն տեսնեն ու իրեն միայն
հաւնին , իրեն հետ մէկ տեղ զինքը
միայն գովեն . և ինքն ալ չուզեր զուրիշը
տեսնել հայելոյն մէջ : Բայց այս է բո-
լոր պատճառ աշխարհքիս մէջի այնչափ
խռովութեանը : Բայց ինչէն առաջ
կու գայ այս անխելք փափաքը զինքը
միայն տեսնելու հայելոյն մէջ : Աւ-
գիւր որ զարմանաս քու ըրածիդ վրայ :
Մարդս մինչդեռ ոչնչութեան մէջ ամէն
նիւթական արարածներէն ալ անարգ ,
մէկ խօսքով երբոր ոչինչ էր , Բոտուած
զինքը առաւ հագուելուց զարդարեց
հոգւոյ և մարմնոյ կատարելութիւն-
ներով , ու բերաւ զինքը այս զարդա-
րուած աշխարհքիս մէջ . մարդուն սրը-
տին մէջն ալ դրաւ հանգստեան , փա-
ռաց և սիրոյ կրքերը . և այս իրենքն ալ
այնպէս սաստիկ , որ բոլոր աշխարհքիս
սենեկին զարդերը իր սրտին փառասի-
րութիւնը լեցրնելու բաւական չեն .
նայնպէս ալ հանգստութեան վայելքնե-
րը և սիրոյ առարկաները չեն բաւեր մար-
դուս հանգստեան անյագ փափաքները
լեցրնելու : Բոտուած կամաւ այսպէս
անյագ ըրաւ մարդուս սիրտը՝ որ գոհ
չըլլայ աշխարհքիս մէջի եղած վայելքնե-
րով , ու սրտին վայելիցը յարմար ալ աւել-
լի փառաւոր տեղ մը գտնելու փափաքի ,
և հասկըցուց ալ մարդուն՝ որ կայ այն-
պիսի սենեակ մըն ալ , որուն մէջ ինքն
ալ ներկայ ըլլալով մարդուն փափաքնե-
րը պիտի լեցրնէ : Եւ մարդուս անխել-
քութիւնը հոս է՝ որ այնչափ Բոտուածոյ
տուածները կը վայելէ , ու մնացածին
համար ըրած խոստմունքներուն ականջ
չի դնէր . ու ինքն իրեն կը սկսի ուզել լե-
ցրնելու իր փափաքները աս աշխարհքիս
սենեկին մէջ , և հոս չի գտնուելու բա-

ւական նիւթ , կը սկսի արգիլել ուրիշ-
ներուն , կարծելով թէ աստուկով ինքը
մինասկ փառաւոր երևնալով իր սրտին
փափաքը լեցուի . ամենեւին չի մտածեր՝
թէ ուրիշներն ալ իրեն պէս մարդ են՝
անոնք ալ իր ունեցած փափաքներն ու-
նին . իրենք ալ հայելոյն դիմացն են ,
հայելոյն առջևն ըլլալ ու մէջը չերե-
նալ այդ անհնարին բան է : Բայց ինքը
որովհետեւ Բոտուածոյ կարգաւորութեա-
նը միտ չի դնէր , գլուխը տաքցած՝ չըլ-
լալու բանը կ'ուզէ որ գործադրուի .
կ'ուզէ ամենուն մէջ ինքը միայն փա-
ռաւորուի , անոր համար կը նախանձի ,
կ'ատէ , կը զրպարտէ , և այլն . կ'ուզէ
ինքը միայն հանգչի , անոր համար կ'ա-
գահէ , կը խարդախէ , կը գողնայ , կը
յափշտակէ , և այլն . և այսպէս դար-
ձեալ աշխարհքիս սիրովը կ'ուզէ կշտա-
նալ : Եւ այս ամենէն առաջ կու գան
անհաշտ թշնամութիւն , խռովութիւն ,
և ընդհանուր կարծեաց զանազանու-
թիւն : Մէկ խօսքով՝ այն կրքերն որ
Բոտուած մարդուն սրտին մէջ տնկեր
է յաւիտենական երկնից փառքը և հան-
գիստը և իր աստուածային սէրը վայե-
լու համար , մարդիկ չի հնազանդելով
Բոտուածոյ կարգաւորութեանը , և ի-
րենց խելքին խիստ հաւնելով , Բոտու-
ծոյ տուած հոգւոյ ձիրքերը իրենց ան-
թիւ մոլութիւններու աղբիւր կ'ընեն ,
և այնպէս մոլորած 'ի կորուստ կը մատ-
նուին :

Բայ տեղն 'ի տեղը հասկըցար , բա-
րեսիրտ հետաքնին , թէ ինչո՞ւ աշխար-
հիս իմաստունները չեն կրցած խաղա-
ղութիւնը թագաւորեցրնելու մէջեր-
նին , և թէ իրենց իմաստութեամբը
ոչ երբեք պիտի կարենան , ինչուան որ
յանձն չառնեն հնազանդելու Բոտու-
ծոյ կարգաւորութեանը : Բնիկ կը հե-
տեւի որ մարդուս առջի գործքը պէտք
է որ ըլլայ իր բուն վախճանը ճանչնա-
լը , որ ըստ այնմ իր կրքերը չափու մէջ
դնէ . վախճանը ճանչնալէն ետեւ աշ-
խարհքիս մէջ վարուելը զիւրիսն է : Բն-
կերական ստեղծուած ես ուրիշի օգնե-
լու , և ուրիշէն օգնութիւն գտնելու

Համար . ուրեմն եթէ կ'ուզես որ քեզի վայելուչ կերպով խաղաղութեամբ ապրիս , նախ միտքդ հաստատ դրած՝ որ սրտիդ ուզած փառքը , հանգիստը և սիրոյ առարկան հանդերձեալ կենաց յաւիտենականութեան մէջ պիտի գրտնես , ջանա որ ինչ վիճակի մէջ որ Մտուած զքեզ դրեր է , այն վիճակին մէջ գոհ ըլլաս . և միտքդ դիր որ ուրիշ մարդիկ ալ քեզի օգնելու համար եղեր են . դու քու կողմանէդ ձեռքէդ եկած օգնութիւնը ջանա ընելու ամենուն : Այլ ամենեւին մի մտածեր ուրիշի վրայ՝ թէ ինչ մտքի վրայ է , և թէ գէշ կամ աղէկ կ'ընէ , փառքի կը հասնի , կը հարստանայ , կ'իյնայ , կ'ելլէ , ինչ կ'ընէ կ'ընէ . ասոնք քեզի մտածելու բաներ չեն . միայն թէ որ կրնաս անոնց օգնութիւն մը բարիք մը ընելու , ջանա որ ընես . կամ թէ կարօտ ես անոնց օգնութեանը , խնդրէ . և թէ որ օգնես քեզի , շնորհակալ եղիր . իսկ թէ որ չօգնեն , միտքդ դիր՝ թէ չէին կրնար օգնել , այլ թէ ինչ մտքով չօգնեցին , քեզի չիյնար քննել . ահա այս է մի միայն խաղաղութեան ճամբան : Սիայն մէկ բան մ'ալ կայ մտածելու . թէ որ ուրիշները քեզի պատճառ ըլլան վշտի , թշուառութեան , չթողուն զքեզ քու խաղաղութեանդ մէջ , ասոր ալ դիւրին ճամբան կայ յաղթելու : Այանութ որ երթաս չես աշխատիր , հոգնիր , նեղութիւն քաշեր . այո . ամէն բան կ'ընես . բայց այն խանութին մէջ վաստակելու համար քաշած նեղութիւններդ խաղաղութիւնդ աւրող չես սեպեր . ինչո՞ւ . վասն զի շահելու համար են անոնք : Աւրեմն ասոր նման՝ աշխարհքս խանութ է , աս խանութին մէջ պիտի աշխատինք . ինչ որ մեզի դէմ ուրիշները կ'ընեն , անոնք ամէնը մեր արուեստին աշխատանքներն են . միտքդ դիր որ ան վշտերը Մտուած կամք կը թողու որ գան վրադ , որ համբերես , շահիս հոգւոյդ համար . այսպէս մտածելով ամենեւին մի խռովիր . և ամենեւին սրտիդ խաղաղութիւնը մ'աւերեր . մանաւանդ թէ ասանկ մտածութեանով սրտիդ մէջ

աւելի մէկ մեծ մխիթարութիւն մը կը ստանաս որ Մտուածոյ սիրոյն վիշտ քաշեցիր : Այլ որչափ , և ինչ տեսակ մոլի մարդ որ կը տեսնես , վրանին ցաւէ՝ մտածելով որ նեղութեան մէջ են , օգնութեան կարօտ են , ու օգնող չունին , անոր համար մոլութեան վշտերու մէջ կը տանջուին : Միայն այս է խաղաղ կեանք անցընելու ճամբան , որ աշխարհի մէջ որ աւելի շատ մարդիկ այսպէս մտածելով իրենց գործքերնին կարգի կը դնեն , այն աշխարհը ուրիշներէն աւելի խաղաղ կ'ըլլայ , և ամէն կողմէ աւելի կը ծաղկի , և ամէն տեսակ բարեօք կը լցուի : Սասն զի յայտնի է՝ որ այսպէս մտածող մարդիկներ մէկ կողմանէ կը ջանան իրարու օգնելու , մէկ կողմանէ ալ կը փափաքին ամէն բանին շիտակն իմանալու . և որովհետեւ կիրք չեն բանեցընէր , դիւրաւ կրնան աղէկը գէշէն ընտրել , ծուռը շիտակէն , պղտորն յստակէն , իմաստունը իմաստակէն , մոլարը ուղիղ ճամբէն . և այսպէս կարգաւորեալ ապրելուն աղէկութիւնները տեսնելով , իրենց բարեկամներուն ալ ամենուն յորդոր կ'ըլլան որ այս ճամբան բռնեն . և կը սկսին ձեռքերնէն եկած հնարքները մտածել և ի գործ դնել , միշտ փափաքելով որ խաղաղութիւնը ընդհանուր տարածուի , և խռովութիւնը ըստ կարի քիչ և անարգ մարդկանց մէջ մնայ :

Որչափ փափաքելի բան է որ մեր ազգայինք ալ այս բանիս խելք հասցընէին , ու այս ճամբով սկսէին առաջ երթալ . վասն զի առաջ երթալու ուրիշ ճամբայ չի կայ . ուրիշ որ դին դառնան , դիմացնին կ'ելլէ կըքերու ժայռեր , մոլութեց վախեր , և ինքնահաւանութեան գազանաբնակ անտառներ :